

7. Семенова, С.А. Купечество Беларуси во второй половине XVIII – первой половине XIX в.: дис. ... канд. ист. наук / С.А. Семенова. – Минск, 2004.
8. Лютый, А.М. Социально-экономическое развитие Белоруссии во второй половине XVIII – первой половине XIX в.: дис. ... д-ра ист. наук / А.М. Лютый. – Минск, 1990.
9. РДГА. – Фонд 12. – Воп. 2. – Спр. 1719.
10. РДГА. – Фонд 18. – Воп. 2. – Спр. 1770.

SUMMARY

The development of industry in Belorussian provinces in the second half of the 18th century – the first half of the 19th century is analyzed. It is declared that in this period the merchants played a decisive role in the formation of the features of capitalism in the industry of Belarus.

Паступіў у рэдакцыю 26.04.2013 г.

УДК 930.2(476)«18/19»

А.М. Сувалаў,

кандыдат гістарычных навук, намеснік начальніка кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь

РАЗВІЦЦЁ КРЫНІЦАЗНАЎЧАЙ БАЗЫ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ЭТНАГЕНЕЗУ БЕЛАРУСАЎ У КАНЦЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст.

У канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. яшчэ не была выпрацавана адзіная сістэма поглядаў на паходжанне славянскіх моў. Расійская філалагічная навука зыходзіла з таго, што руская (усходнеславянская) мова з'яўляецца роднаснай індаеўрапейскім мовам, што ў сваёй гісторыі прайшла некалькі стадыяў развіцця. Так, прафесар Варшаўскага ўніверсітэта А. Пагодзін развіццё славянскіх моў падаваў наступным чынам: спярша існавала індаеўрапейская моўная еднасць, затым славяна-літоўская эпоха, праславянскі перыяд і ўрэшце славянскі [1, с. 277–278]. Аднак некаторыя моваведы (напрыклад, прафесар І.А. Бадуэн дэ Куртэнэ) існаванне славяна-літоўскай эпохі лічылі «навуковай фікцыяй» [1, с. 2]. Прычыны парушэння агульнаславянскай еднасці звязвалася з міграцыяй славян ва Усходнюю Еўропу і з уплывам на славян іншанацыянальнага элемента [1, с. 2–3]. Указанае распаўсюенне фіксавалася А. Пагодзіным з паловы IV ст. н. э [1, с. 20].

Этнічная спецыфіка таго ці іншага рэгіёна вызначалася філолагамі зыходзячы з наяўнасці або адсутнасці агульных рыс у розных мовах, характару пераходу паміж дыялектнымі зонамі і г. д., паколькі падобныя з'явы тлумачыліся імі агульным гістарычным мінулым [1, с. 29].

На першай стадыі (перыяд еднасці) існавала агульнаславянская мова. У гэты час руская мова, па меркаванні расійскіх даследчыкаў, перажывала агульныя з'явы з іншымі славянскімі мовамі. Затым славянскія мовы падзяляюцца на шэраг гаворак («наречий»), якія аб'ядноўваюцца ў тры групы або галіны: усходнюю, заходнюю і паўднёвую. Праўда сустракаецца яшчэ і дваіны падзел славянскіх моў: на заходнюю і ўсходнюю або на паўночна-заходнюю і паўднёва-ўсходнюю. Апошняя група, на думку часткі даследчыкаў, уключала ў сябе рэгіён Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы [2, с. 2].

Руская мова адносілася імі да паўднёва-ўсходняй сям'і і падзялялася на велікарускае і маларускае «наречия» [2, с. 2]. На гэтай стадыі, нягледзячы на ўзнікненне мясцовых гаворак, руская мова яшчэ не распадалася на паасобныя часткі і перажывала агульныя моўныя з'явы. За гэтым настала эпоха распаду рускай мовы на тры галоўныя гаворкі («наречия»): паўночная (паўночна-велікаруская), сярэдняя (беларуская, паўднёва-велікаруская) і паўднёвая (маларуская). Пры скрупулёзным падзеле ўказваліся і іншыя гаворкі («наречия») рускай мовы: паўднёваруская, заходне-сярэдне-руская, сярэдне-руская, паўночна-руская, усходне-сярэдне-руская і г. д.

Такім чынам, мовы дзяліліся на гаворкі («наречия»), якія ў сваю чаргу падзяляліся на «говары». Па меркаванні М. Коласава, з аднолькавым правам у адносінах да розных моў можна было ужываць тэрмін гаворка «наречие», паколькі «кожная мова ёсць гаворка ў дачыненні да сваёй карэннай мовы» [2, с. 2].

Распад усходнеславянскай мовы, па меркаванні рускіх моваведаў, адбываўся паступова, што было наканавана гістарычнымі падзеямі IX–XI стст. Расійскія даследчыкі мовы меркавалі, што распад рускай мовы на паасобныя гаворкі («наречия») пачаўся з XII ст. Але і ў гэты перыяд сувязь паміж асобнымі часткамі рускай мовы не страчваецца. Яна падтрымліваецца кантактамі паміж плямёнамі, каланізацыйным рухам насельніцтва і характарызуецца з'явамі, уласцівымі або толькі асобнай гаворцы («наречию»), або толькі некаторым з іх.

Мова беларусаў выступала ў працах рускіх вучоных у якасці прамога нашчадка паўночна-рускай гаворкі. Суседства з польскімі гаворкамі прывяло да таго, што беларуская мова (гаворка) перажыла разам з імі некаторыя агульныя з'явы (напрыклад, «дзеканне»). Як правіла, беларус-

кая мова выступала ў якасці складовай часткі рускай мовы. Такі погляд можна паказаць на прыкладзе А. Пагодзіна, для якога беларусы, як і ўкраінцы, – гэта часткі «рускага» славянства. Калі пры разглядзе трох груп славянскіх моў ён называе тыя народы, якія ўваходзілі ў тую ці іншую групу (указваюцца народы, што налічваюць некалькі сот тысяч чалавек, – лужычане), то «руская» група выступае адзінай, без падзелу на часткі [3, с. 5]. Хоць па тэксту ёсць згадка адносна ўкраінцаў (па яго тэрміналогіі, маларусаў), але ж зноў як часткі адзінага «рускага» цэлага [3, с. 9]. Некаторыя з украінскіх даследчыкаў адмаўлялі беларусам у праве нават на самастойную гісторыю [4, с. 3].

Указаныя моманты не выключалі наяўнасці ў даследаваннях тых ці іншых цікавых назіранняў і заўваг. Так, А.Л. Пагодзін, які зыходзіў з філалагічных назіранняў, указваў на прысутнасць даславянскага насельніцтва на абшарах Усходняй Еўропы і на яго ўдзел у этнічных працэсах на гэтай тэрыторыі. У прыватнасці, ён паказваў наяўнасць літоўскіх плямён па Нёмане, Заходняй Дзвіне, некаторых прытокаў верхняга цячэння Дняпра [3, с. 4, 6]. З пункту погляду метадалогіі, станоўча можна ацаніць і спробу пашырэння вучоным крытэрыяў вызначэння прыналежнасці насельніцтва пэўнага рэгіёна да таго ці іншага этнасу. Акрамя традыцыйнага вылучэння мовы ў якасці асноўнай этнавызначальнай прыкметы [3, с. 4], А. Пагодзін прызнае падобным крытэрыем усведамленне людзей сваёй прыналежнасці да пэўнай нацыянальнай сукупнасці [3, с. 6]. Паказальна і тое, што навуковец толькі адзін раз выкарыстоўвае паняцце «Беларусь» («Белоруссия»), і то толькі ў чыста геаграфічным сэнсе [3, с. 50]. Адносна ўкраінскага народа і Украіны ўжываюцца паняцці «маларосы» і «Маларосія» [3, с. 50]. Наогул тэрыторыю беларусаў і ўкраінцаў ён называў «заходне-рускімі абласцямі» [3, с. 29]. Пашырэнне тэрыторыі Літвы ў бок усходніх славян у перыяд ранняга Сярэднявекі разглядаецца як імкненне літоўцаў падпарадкаваць сваёй уладзе «рускія» вобласці [3, с. 25].

Аднак у сваіх працах у дачыненні да беларусаў і ўкраінцаў ён ставіўся ў адпаведнасці з дамінуючымі ў тагачаснай гістарыяграфіі пазіцыямі. Беларусы асобна ў яго наогул не згадваюцца. Мова беларусаў часоў княжання Ягайлы характарызувалася А. Пагодзіным як «руская» без тлумачэнняў і ўдакладненняў, што маецца на ўвазе пад гэтым найменнем [3, с. 29]. Дарэчы будзе ўказаць, што падобнае стаўленне да асноўнай афіцыйнай мовы Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) было пашыраным у тагачаснай гістарычнай навуцы. Такое ж меркаванне адносна старажытнабеларускай мовы выказваў І. Лялевель [5, с. 110, 129, 149].

Паказальным для гэтага часу стала прызнанне за мовай беларусаў старажытнай гісторыі. Знакаміты Ф. Багушэвіч згадваў пра дзяржаўныя акты «па дзвесце, па трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі ... нашай мовай чысцю-сенькай» [6, с. 16]. Дзяржаўнаць беларускай мовы ў часы ВКЛ прызнаваў і ўкраінскі даследчык І.П. Крып'якевіч [7, с. 3, 14].

Украінскі навуковец М.І. Антаневіч пайшоў яшчэ далей. Ён выступаў за агульную з велікарусамі мову для беларусаў і ўкраінцаў. Кніга М. Антаневіча «Гісторыя Беларускай Русі і беларосы» з'яўляецца навукова-публіцыстычнай. Яе з'яўленне было выклікана да жыцця некалькімі прычынамі: па-першае, жаданнем у чарговы раз давесці да галіцкага чытача (а менавіта на гэта кола чытачоў была разлічана яго кніга) рускі характар беларускіх зямель; па-другое, на гістарычным матэрыяле даказаць ідэю еднасці рускага свету, ідэю існавання агульнарускага адзінства, якое ўключае ў сябе велікарусаў, маларусаў (ўкраінцаў) і беларусаў; па-трэцяе, абгрунтаваць, што сепаратызм на рускай (агульнарускай) глебе – з'ява адмоўная, а любыя яго праяўленні прыводзяць да бедстваў і развалу агульнарускага цэлага як у пачатку ХХ ст., так і ў старажытнасці; па-чацвёртае, пацвердзіць ідэю тоеснасці рускага праваслаўя і рускага народа. Кніга была заклікана паказаць мясцовым украінцам прыклад правільнага стаўлення да велікарусаў, паколькі беларусы маюць з велікарусамі агульную літаратурную мову і адмовіліся ад навязанай палякамі ідэі фанетычнага правапісу (у той час, калі некаторыя ўкраінскія дзеячы «упорстествовали») [8, с. 91].

Тыповымі для расійскай навуцы канца ХІХ – пачатку ХХ ст. выступаюць погляды А.С. Будзіловіча. Апошні, прынамсі, вылучаў апрача царкоўнаславянскай і рускай (велікарускай. – А.С.) літаратурных моў яшчэ 12 «наречий» і «поднаречий», сярод якіх беларуская не згадвалася [8, с. 1, 3–5, 7]. Сам аўтар з'яўляўся ардынарным прафесарам Варшаўскага ўніверсітэта і, пісаўшы сваю работу ў канцы ХІХ ст. (вышла ў 1883 г.), павінен быў ведаць пра даследаванне К. Апеля адносна мовы беларусаў [9, с. 197–224]. Не мог быў ён прапусціць і даследаванне А. Пыпіна і У. Спасовіча [10]. Ігнараванне даследаванняў па беларусазнаўстве – адна з тыповых з'яў тагачаснай навуцы.

Значна пашыраюцца ў разглядаемы перыяд фальклорна-этнаграфічныя даследаванні Беларусі. Каштоўныя матэрыялы пакінулі ў пачатку ХХ ст. М.М. Косіч [11], М.В. Доўнар-Запольскі [12, с. 257–316], А.М. Харузін [13, с. 150], П.П. Дземідовіч [13, с. 150], Я.А. Ляцкі [13, с. 150], А.А. Розенфельд [14], С. Малевіч [15], Ф. Варэнька [13, с. 150]. Усталяваўся эва-

люцыйны напрамак у этнаграфіі, на новы ўзровень узнялася метадыка збірання, вывучэння і публікацыі матэрыялаў.

У фальклорных і этнаграфічных даследаваннях (у роўнай ступені гэта тычылася і публіцыстычных выданняў) аўтары часта фіксавалі сваё стаўленне да беларускага народа. Падобныя ацэнкі нясуць адбітак эмацыянальнага ўспрымання вучонымі і напрамую не звязаны з навуковым аналізам. Адзін і той жа матэрыял трактаваўся з супрацьлеглых і нават узаемавыключальных пазіцый. Так, калі А. Сапуноў на аснове капітальных прац Е.Р. Раманава, П.А. Гільтэбранта, П.А. Бяссонава, П.В. Шэйна і інш. быў схільны бачыць у беларусаў багатыя духоўныя сілы [16, с. 19–20], то ў той жа самы час А. Багдановіч, даследчык народнай творчасці, казаў пра бедныя духоўныя свет беларуса [17, с. 1–5].

Узровень распрацаванасці пытання на пачатку XX ст. дазваляў даследчыкам даволі дакладна лакалізаваць этнаграфічную тэрыторыю беларусаў і, як ужо стала на той час традыцыйна, гэта ажыццяўлялася на аснове распаўсюджвання беларускай мовы. А.П. Сапуноў сцвярджаў, што беларусы пражываюць у 72 паветах 14 губерняў Расійскай імперыі [16, с. 15–16].

Ідучы ўслед за вядучымі тагачаснымі моваведамі (за тым жа І.І. Сразнеўскім), А. Сапуноў разглядаў беларускую мову ў якасці мясцовага варыянта рускай народнай мовы, якая з'яўляецца прамым носьбітам агульнарускіх рыс і адносіў узнікненне асноўных асаблівасцей мовы беларусаў не пазней за XIII ст. [16, с. 15–16].

Незалежна ад прызнання за беларусамі этнічнай самастойнасці, даследчыкі ў гэты час працягвалі работу па падліку беларусаў [18, с. 7], а таксама па вызначэнні крытэрыяў, у адпаведнасці з якімі яны праводзіліся. Як прыклад трэба ўгадаць даследаванне А.С. Будзіловіча, які ў 1875 г. апублікаваў табліцы размеркавання славян па дзяржавах, народнасцях, веравызнаннях і мовах. Указаныя табліцы складалі дадатак да этнаграфічных карт славянскіх народнасцей М.Ф. Мірковіча. Традыцыйным для таго часу было аб'ядноўваць усіх усходніх славян (велікарусаў, украінцаў і беларусаў), якія на той час, акрамя Расійскай імперыі, пражывалі ў Прусіі, Аўстра-Венгрыі, Румыніі і Турцыі пад агульным этнонімам «рускія» [19, с. 4–5]. Аб'ядноўванне ўсходніх славян пад агульным этнонімам пазбаўляе нас магчымасці лакалізаваць рэгіёны распаўсюджвання ўласна беларускага народа на той час. Гэты ж момант ускладняе і лакалізацыю рэгіёнаў распаўсюджвання розных плыняў хрысціянства ва Усходняй Еўропе. Нараўне з дамінуючым праваслаўем (больш за 54,5 млн чал.) А. Будзіловіч вылучаў раскольнікаў (каля 3,07 млн чал.), уніятаў (3,1 млн) і като-

лікоў (0,5 млн) [19, с. 5]. Але пры гэтым ён прама не ўказаў на этнічную прыналежнасць прадстаўнікоў той ці іншай канфесіі. Калі пад праваслаўнымі і раскольнікамі на той час разумелі амаль выключна прадстаўнікоў уласна рускага (велікарускага) народа, то пад католікамі, як правіла, разумеліся палякі. Гэта акалічнасць стала прычынай таго, што праваслаўныя беларусы залічваліся да рускіх, а беларусы-католікі – да палякаў. Напрыклад, карты Р.Ф. Эркerta [20] і А. Рыціха [21] падзялялі славянскае насельніцтва ў плане іх этнічнай прыналежнасці, кіруючыся крытэрыем веравызнання. Нават для сярэдзіны XIX ст. такі крытэрыі падзелу выглядае досыць архаічным. Самі складальнікі карт бачылі і разумелі недакладнасць выбранага імі метаду і нават указвалі на неадпаведнасць этнічных і канфесійных меж у беларускім рэгіёне. На гэта ўказваў Р.Ф. Эркерт. Ён адзначаў, што калі ў лік беларусаў уключаць і беларусаў-католікоў, то колькасць беларускага насельніцтва значна павялічыцца [22, с. 6–7]. Лепш гэту сітуацыю ўсведамлялі мясцовыя даследчыкі, якія выступалі з крытычнымі заўвагамі адносна ўжывання падобнага прынцыпу размежавання насельніцтва ў навуковых даследаваннях [23; 24, с. 11; 25, с. 25; 16, с. 14]. Аднак А.С. Будзіловіч не акцэнтаваў увагу на этнічнай ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў розных хрысціянскіх канфесій еўрапейскай часткі Расіі, што не дае магчымасці вызначыць стаўленне аўтара да гэтай праблемы. На падставе падлікаў таго ж А. Рыціха аўтар у ліку «рускага насельніцтва» (па Рыціху, яно складала 57,9 млн чал.) вылучае 14 168 288 маларусаў (украінцаў) і 3 488 600 беларусаў [19, с. 6].

Комплексны падыход да праблемы стаў магчымым дзякуючы даследаванням перш за ўсё Я.Ф. Карскага. Будучы акадэмік набыў вядомасць дзякуючы сваім працам па беларусазнаўстве. Яго манументальная праца «Беларусы» стала свайго кшталту энцыклапедыяй беларускага этнасу. Менавіта Я.Ф. Карскаму належыць гонар аўтарства першай навуковай канцэпцыі этнагенезу беларусаў, у якой была даказана не толькі этнічная самастойнасць беларусаў, вызначаны асноўныя этапы станаўлення беларускага этнасу, але і акрэслены этнічныя межы распаўсюджвання беларусаў. Фарміраванне новага падыходу звязана з шэрагам фактараў. Сярод апошніх дамінуючае месца займалі ідэалогія (у дадзеным выпадку ўласна нацыянальна-беларуская, што афармлялася ў канцы XIX ст. у самастойную плынь), а таксама тое, што быў назапашаны значны фактычны матэрыял, аб'ектыўнае вывучэнне якога не ўкладвалася ў існаваўшыя схемы велікарускай і польскай канцэпцыі.

Прызнанне факта існавання мовы беларусаў (нават як дыялекту або гаворкі рускай мовы)

ставіла праблемы вызначэння меж яе распаўсюджвання і даследавання гісторыі яе фарміравання. Дзякуючы матэрыялам даследавання мовы розных рэгіёнаў еўрапейскай часткі Расіі, развіццю дыялекталогіі філолагі ў канцы XIX – пачатку XX ст. маглі даволі дакладна лакалізаваць арэал распаўсюджвання беларускай мовы. Варта заўважыць, што на той час канчаткова сфарміравалася ўяўленне аб супадзенні мовы беларусаў і беларускага этнасу, такім чынам, даследчыкі разумелі – гэта этнаграфічныя межы беларусаў.

Для нашага разгляду істотна, што пазіцыі Я.Ф. Карскага грунтаваліся на комплексным аналізе матэрыялу. У першую чаргу навуковец як філолаг надаваў перавагу даследаванню мовы. Крытэрыі мовы быў пакладзены ў якасці аднаго з галоўных пры правядзенні этнічнай ідэнтыфікацыі насельніцтва Беларусі. На аснове яго была складзена этнаграфічная карта беларускага народа Я.Ф. Карскага [26, с. 219–234; 27]. Аналагічна была пабудавана карта, складзеная Маскоўскай дыялекталагічнай камісіяй на чале з Д. Ушаковым [28], якая, дарэчы, стала эталоннай пры вызначэнні межаў атаясамлівання беларускага народа.

У 1897 г. быў праведзены першы агульнарасійскі перапіс насельніцтва. Існуюць розныя, часта даволі супярэчлівыя ацэнкі адносна задач, што ставіліся вышэйшымі кіруючымі коламі царскай Расіі перад чыноўнікамі, якія праводзілі ўказанае мерапрыемства, а таксама ступені рэпрэзентатыўнасці атрыманых вынікаў. Не ўступаючы ў палеміку па гэтай праблеме, заўважым, што матэрыялы перапісу – адзін з найбольш дакладных дакументаў для свайго часу і варты навуковага даверу. Па метадыцы правядзення перапісу ўсходнеславянскае насельніцтва не проста аб'ядноўвалася ў «рускіх», а рабіўся яшчэ і яго падзел на аснове роднай мовы, што надало гэтым лічбам навуковую вагу. Згодна з перапісам, беларусамі сябе ідэнтыфікавалі 5 млн 885 тыс 547 чал., што складала 7,01 % ад колькасці ўсіх усходніх славян. Для нашага разгляду істотна тое, што сістэма падліку, па-першае, адыйшла ад традыцыйнага і даволі далёкага нават ад тагачаснай навукі метаду абагульнення ўсіх усходніх славян пад агульным этнонімам, вылучыўшы сярод «рускіх» і ўласна беларусаў; па-другое, падзел усходніх славян праводзіўся на аснове шэрагу крытэрыяў, першым сярод якіх выступала мова; па-трэцяе, падлік насельніцтва быў праведзены ў агульнарасійскім маштабе, а не на аснове падлікаў паасобных аўтараў, якія часта выкарыстоўвалі несупастаўляльныя крытэрыі.

Нягледзячы на значныя змены ў плане вывучэння беларускага рэгіёна і ўласна беларусаў, на тое, што беларускі этнас у навуцы

прызнаваўся самастойным і былі вызначаны этнічныя прыкметы, а таксама асаблівасці гэтага этнасу, дасведчанасць большасці вучоных адносна беларусаў у пачатку XX ст. выглядае даволі сціпла. Калі айчынныя даследчыкі, апрача прызнання факта існавання асобнага самастойнага беларускага этнасу, вызначалі межы і колькасны склад беларусаў на той час (на пачатак Першай сусветнай вайны каля 8 млн) [29, с. 13], то прадстаўнікі рускай і ўкраінскай гістарычнай навукі, як правіла, абмяжоўваліся толькі агульнымі заўвагамі на гэты конт. Так, Д. Дарашэнка ў пачатку XX ст. толькі ўказаў, што беларусы – адны з першых у шэрагу сям'і славянскіх народаў, якія склаліся са старых рускіх плямён крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў [30, с. 3–4]. І.В. Шалепін указаў толькі агульную лічбу беларусаў разам з украінцамі (13 млн чал.) [31, с. 3]. Некаторыя ж наогул абміналі гэту праблему [8].

Такім чынам, у пачатаку XX ст. Беларусь працягвала ўяўляць сабой маладаследаваны рэгіён, які з-за палітычных прычын стаў аб'ектам вывучэння. Вынікам стала тое, што пры адсутнасці аб'ектыўнага аналізу навуковых працовак, якія меліся на той час, і пры наяўнасці палітычнай і ідэалагічнай прадпасылкаў тагачаснай навукі адмаўляла беларусам у праве на нацыянальную самастойнасць. Паказчыкам слабай даследаванасці рэгіёна служыць той факт, што на сярэдзіну XIX ст. ні адна цэнтральная ўстанова Расійскай імперыі не мела дакладных статыстычных даных па Беларусі.

Павольнае, паступовае назапашванне фактычнага матэрыялу прыводзіла да таго, што вучоныя прыходзілі да разумення вузкасці, схематычнасці і проста неадпаведнасці існаўшых поглядаў, якія адмаўлялі беларускаму народу ў праве на этнічную самастойнасць. Пошук новых крытэрыяў і падыходаў прывёў навукоўцаў да разумення неадпаведнасці аднясення насельніцтва Беларусі да таго ці іншага народа (рускага або польскага) выключна на аснове веравызнання. З сярэдзіны XIX ст. замацоўваецца разуменне, што ў дачыненні да беларусаў пануючым павінен выступаць крытэрыі роднай мовы насельніцтва. Працягваецца традыцыя залічэння беларусаў, як і ўкраінцаў, у лік «рускіх». Але калі раней пад гэтым паняццем даследчыкі разумелі адзіны народ (з наяўнасцю тых ці іншых этнаграфічных адрозненняў пэўнага рэгіёна), то цяпер замацоўваецца разуменне, што «рускія» – гэта велікарусы, украінцы і беларусы. Паміж імі ёсць не толькі тое, што аб'ядноўвае і злучае гэтыя часткі, але і падзяляе іх паміж сабой. Ажыццяўляюцца спробы дакладнага вызначэння рэгіёнаў рассялення кожнай часткі рускага народа.

Дамінуючым крытэрыем падобнага падзелу на працягу другой паловы XIX і пачатку XX ст.

становіцца мова. На аснове мовы складаюцца этнічныя карты беларускага этнасу і праводзяцца статыстычныя падлікі. У канцы XIX і пачатку XX ст. да мовы як этнавызначальнага крытэрыю дадаюцца агульнасць гістарычнага мінулага, фальклорна-этнаграфічныя асаблівасці, самасвядомасць. Аднак і на пачатку XX ст. беларусы заставаліся малавядомымі ў гістарычнай навуцы, паколькі большасць атрыманых на той час даных не былі ўведзены ў шырокі навуковы ўжытак.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. *Погодин, А.Л.* Следы корней-основ в славянских языках / А.Л. Погодин. – Варшава: Тип. Варшавск. учеб. окр., 1903. – [2], VIII, 312 с.
2. *Колосов, М.* Старославянская грамматика / М. Колосов. – 12-е изд. – Варшава: Тип. М. Земкевича и В. Ноаковского, 1883. – 67, XXVIII с.
3. *Погодин, А.Л.* Краткий очерк истории славян / А.Л. Погодин. – М.: Г.А. Леман, 1915. – 126 с.
4. *Ефименко, А.Я.* История Украины и ее народа / А.Я. Ефименко. – СПб.: Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 178 с.
5. *Лелевель, И.* Краткие очерки истории польского народа / И. Лелевель; пер. Я. Ивановского. – СПб.: Тип. Безобразова и К, 1862. – [2], IV, 228, IV с.
6. *Багушэвіч, Ф.* Творы / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Беларусь, 1967. – 228 с.
7. *Крип'якевич, І.П.* Білорусі / І.П. Крип'якевич. – у Львові: 3 друк. Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. – 16 с.
8. *Антоневич, Н.И.* История Белой Руси и белоруссы / Н.И. Антоневич. – Львов: Ставропигийская тип. под упр. М. Рефца, 1908. – 108 с.
9. *Апель, К.Ю.* О белорусском наречии / К.Ю. Апель // Русский филологический вестник. – Т. III. – 1880. – № 1–2. – С. 197–224.
10. *Пыпин, А.Н.* История славянских литератур. В 2 т. Т. 1 / А.Н. Пыпин, В.Д. Спасович. – 2-е изд. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1879. – [XII], 358 с.
11. *Косич, М.Н.* Литвины-белорусы Черниговской губернии, их песни и быт / М.Н. Косич // Живая старина. – 1901. – Вып. II. – С. 221–260; *Косич, М.Н.* Литвины-белорусы Черниговской губернии, их песни и быт / М.Н. Косич // Живая старина. – 1901. – Вып. III–IV. – Отд. II. – С. 1–88.
12. *Довнар-Запольский, М.В.* Исследования и статьи / М.В. Довнар-Запольский. – Киев: А.П. Сапунов, 1909. – Т. I: Этнография и социология. Обычное право. Статистика. Белорусская письменность. – 486 с.
13. *Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя.* – Мінск: БелСЭ, 1989. – 575 с.
14. *Розенфельд, А.А.* Белорусские народные песни / А.А. Розенфельд. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1904. – [2], 92 с.
15. *Малевиц, С.* Белорусские народные песни / С. Малевиц. – СПб.: Тип. Акад. наук, 1907. – [4], 194 с.
16. *Сапунов, А.* Белоруссия и белорусы / А. Сапунов. – Витебск, 1910. – 21 с.
17. *Богданович, А.Е.* Пережитки древнего мирозерцания у белорусов / А.Е. Богданович. – Гродно: Губ. тип., 1895. – 186 с.
18. *Вольтер, Э.А.* Статистика племенного состава народонаселения Северо-Западного края / Э.А. Вольтер. – М.: Тип. Рассвет, 1890. – 7 с.
19. *Будилович, А.С.* Статистические талицы распределения славян: а) по государствам и народностям, б) по вероисповеданиям, азбукам и литературным языкам (наречиям) с объяснительною запискою А.С. Будиловича: Прил. к «Этнографической карте славянских народностей» М.Ф. Мирковича, изд. Петербург. отд. Славян. Благовтор. ком. / А.С. Будилович. – СПб.: Тип. и хромолитограф. А. Траншеля, 1875. – 23 с.: табл.
20. *Эркерт, Р.Ф.* Этнографический атлас западнорусских губерний и соседних областей / Р.Ф. Эркерт. – СПб.: [б.и.], 1863. – 1 атлас, ([2], 6 л).
21. *Риттих, А.* Атлас народонаселения западнорусского края по вероисповеданиям / А. Риттих. – СПб.: Тип. В. Веллинга, 1864. – [3] л., [6] сдв. л. табл., [8] сдв. л.
22. *Эркерт, Р.Ф.* Взгляд на историю и этнографию западных губерний России / Р.Ф. Эркерт. – СПб.: Тип. Дома призрения малолетних бедных, 1864. – [2], 72 с.
23. *Бобровский, П.* Можно ли одно вероисповедание принять в основание племенного разграничения славян Западной России? / П. Бобровский // Русский инвалид. – 1864. – № 75, 80.
24. *Коялович, М.О.* О расселении племен Западного края России / М.О. Коялович. – М.: Тип. Бахметева, 1863. – 36 с.
25. *Коялович, М.О.* Чтения по истории Западной России / М.О. Коялович. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1884. – XII, 349 с.: 1 л. карт.
26. *Карский, Е.Ф.* К вопросу об этнографической карте белорусского племени // Известия отделения русского языка и словесности АН. – 1902. – Т. VII. – Кн. 3. – С. 219–234.
27. *Карский, Е.Ф.* Этнографическая карта белорусского племени / Е.Ф. Карский. – СПб.: Тип. Рос. Акад. наук, 1917. – 32 с.
28. *Дурново, Н.Н.* Труды Московской диалектологической комиссии. – Вып. 5: Опыт диалектологической карты русского языка в Европе (с приложением очерка русской диалектологии) // Сост. члены комиссии: Н.Н. Дурново, Н.Н. Соколов, Д.Н. Ушаков; под. ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Синод. тип., 1915. – VI, 132 с.
29. *Багдановіч, М.А.* Беларуская адраджэнне: Літаратурныя артыкулы / М.А. Багдановіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 32 с.
30. *Дорошенко, Д.* Білорусі і іх нацыянальнае відроджэння / Д. Дорошенко. – Київ: Видавництво «Український учитель», 1908. – 33 с.
31. *Шелепин, И.В.* Краткий очерк истории Западной России, Литвы и Польши / И.В. Шелепин. – 2-е изд. – Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1901. – 54 с.

SUMMARY

This article is dedicated to the problem of the research of Belarusian nation in the science of the end of the 19th – the beginning of the 20th century. Comprehensive study of Belarusians by different scientists – philologists, ethnographers, folklorists, historians, – made it possible to overcome the views, existed earlier in which Belarusians were considered to be a part of Russian or Polish nation and to formulate the first scientific conception of Belarusian ethnogenesis.

Паступіў у рэдакцыю 26.04.2013 г.

УДК 930(47+57):[94(476):63«16/18»]

Н.К. Тукайла,

аспірант кафедры гісторыі Беларусі БДПУ

БЕЛАРУСКАЯ САВЕЦКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ АГРАРНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ КАНЦА ХVIII – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХІХ СТ.

Аграрная гісторыя Беларусі пазначанага часу даследавалася даволі нераўнамерна. Вывучэнне аграрных адносін перыяду

крызісу феадальна-прыгонніцкіх і зараджэння буржуазных адносін засталіся па-за колам зроку гісторыкаў і патрабуюць аб'ектыўнай ацэнкі.